

اسلام و جمعیت

محمد سبحانی نیا

مطلوبیت کثرت نسل در اسلام

از دیدگاه اسلام طلب فرزند و کثرت نسل مطلوبیت ذاتی دارد. یعنی با قطع نظر از شرایط اجتماعی و سیاسی مربوط به فرد و جامعه مطلوبیت دارد و ریشه در جنبه معنوی و فرامادی حیات انسان دارد.

مکتب اسلام برای یک فرد موحد و گوینده "لا اله الا الله" به عنوان هدف آفرینش او و نیز به دلیل تأثیری که این امر در سعادت‌مندی معنوی پدر و مادر در جایگاه مخاطبان اصلی این دستور الهی دارد، ارزش قائل است.

علامه طباطبایی رحمته الله علیه آن را به عنوان نقش نسل مسلمان در ساختن جامعه‌ای توحیدی عاری از شرک و فساد معرفی کرده و تحقق آن را مهم‌ترین مقصد شریعت و دین دانسته است.^۱

از دیدگاه متون دینی، فرزند شایسته، نعمتی از نعمت‌های الهی و گلی از گل‌های بهشت است. امام صادق علیه السلام فرمود: «إن الولد الصالح، ریحانة من ریحان الجنة»^۲ فرزند صالح، گلی از گل‌های بهشت است.»

---

۱. المیزان؛ ج ۴ ص ۱۸۹ چاپ بیروت.

۲. کافی، ج ۶، ص ۳.

فرزند مایه زینت زندگی،^۱ یار و مددکار انسان،^۲ یادگار و جانشین پدر و مادر در دنیا^۳ و سبب آمرزش و نیکیختی والدین در حیات اخروی^۴ است. وجود این مقدار تأکید و ترغیب کافی است تا انگیزه تولید نسل و داشتن فرزند را در انسان تقویت کند.

در ادله و متون دینی، نسبت به تکثیر نسل و کثرت موالید، سفارش و ترغیب شده است. در *وسائل‌الشیعی* بابی با عنوان: «بَابُ اسْتِحْبَابِ الْإِسْتِیْلَادِ وَ تَكْثِيرِ الْأَوْلَادِ» گشوده شده و روایاتی در کتب روایی ذکر شده است که به پاره‌ای از آنها اشاره می‌شود.

امام صادق علیه السلام از قول رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «اکثرو الولد، أکثرکم الأمم غداً؛^۵ فرزندان خود را زیاد کنید تا فردا به واسطه [کثرت] شما بر دیگر امم افتخار نمایم». نیز در صحیفه عبدالله بن سنان آمده است که امام صادق علیه السلام فرمود: مردی نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد و گفت: ای پیامبر خدا، من دختر عمویی دارم که زیبایی و حسن دین او را می‌پسندم؛ ولی او نازا است. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: با او ازدواج نکن؛ زیرا حضرت یوسف علیه السلام هنگام ملاقات با برادرش از او پرسید: برادر، چگونه توانستی پس از من با زنان ازدواج کنی؟ پاسخ داد: پدرم به من فرمان داد که اگر می‌توانی فرزندی داشته باشی که زمین را از تسبیح سنگین نمایند، ازدواج کن. امام علیه السلام فرمود: فردای همان روز مردی نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمد و همان پرسش را مطرح کرد. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «تزوج سوآء ولوداً، فانی مکاثر

۱. کهف: ۴۶.

۲. اسراء: ۶.

۳. *وسائل‌الشیعه*، ج ۲۱، ص ۳۵۶.

۴. همان، ص ۳۵۹.

۵. کافی، ج ۶، ص ۲.

بکم الأمم يوم القيامة قال: فقلت لأبي عبد الله عليه السلام ما السوء؟ قال: القبيحه؛^۱ با زن سواء که فرزند زیاد می آورد، ازدواج کن؛ زیرا من در روز قیامت به فراوانی مسلمانان بر دیگر امتها تفاخر می کنم، راوی می گوید: از امام عليه السلام سؤال کردم: سوء چیست؟ امام عليه السلام فرمود: زن زشت منظر». این حدیث از جوانب مختلف بر مطلوبیت فراوانی اولاد دلالت می کند:

الف) تشویق به ازدواج با ولود؛

ب) محبوب بودن سنگینی زمین به وسیله تسبیح کنندگان؛

ج) تعلیل به تفاخر بر امتها در روز قیامت به انبوه جمعیت مسلمانان.

در روایت آمده است: «ما يمنع المؤمن أن يتخذ اهلاً لعل الله يرزقه نسمة تتقل الأرض بلا اله الا الله؛^۲ چه چیز مانع آن است که فرد مؤمن، همسر اختیار کند؟ شاید خداوند از این راه فرزندی به او ببخشد که زمین را با گفتن لا اله الا الله سنگین نماید». در برخی از احادیث انسان برای داشتن فرزندان فراوان، به ازدواج تشویق شده است، امام صادق عليه السلام از پیامبر خدا صلی الله علیه و آله نقل می کند که فرمود: «ازدواج نمایید؛ زیرا من در روز قیامت به فزونی شما بر سایر امتها افتخار می کنم».^۳ از مجموع احادیث گذشته، می توان مطلوبیت زیاد نمودن فرزند را استنباط کرد.

ممکن است گفته شود احادیث دیگری داریم که با روایات قبلی تنافی دارد؛ اما در مقابل روایاتی وارد شده که به صراحت به کاهش نسل سفارش دارند، از جمله حدیثی معروف از امیرالمؤمنین علی عليه السلام که می فرماید: «قلة العیال أحد یسارین»؛^۴ کمی جیره خوار یکی از دو دست است». این حدیث کنایه از این

۱. همان، ج ۵، ص ۳۳۳.

۲. وسائل الشیعه، ج ۲۰، ص ۱۴.

۳. من لایحضره الفقیه، ج ۳، ص ۳۸۳.

۴. فیض الاسلام، نهج البلاغه، کلمه قصار ۱۳۵.

است که فرزند و عیال کم یکی از اسباب آسایش زندگی انسان است.

در پاسخ توجه به چند نکته ضروری است:

۱. واژه عیال مطلق است و همسر و فرزندان را دربرمی‌گیرد. پس این روایات

با روایاتی که دلالت بر محبوبیت ازدیاد فرزند می‌کنند، مقید می‌شوند.

۲. آنچه از این روایت استفاده می‌شود، تشویق به کم‌نمودن اهل و عیال

نیست؛ بلکه راهنمایی به این نکته است که زیادی عیال سخت و مشکل‌زا است

و این مضمون با مستحب‌بودن ازدیاد اولاد و تلاش برای خانواده و تحمل

مشکلات تنافی ندارد. همان‌طوری که بخشیدن آنچه نزد انسان محبوب است و

یا ایثار مال، با ضیق معیشت، مشکل و سخت است، با این حال انفاق مستحب و

پسندیده می‌باشد.

۳. شرایط زمان و مکان و محیط بر تکثر و قلت نسل دخالت دارند. اگر این

شرایط مستعد و آماده باشند، بی‌تردید زیادی نسل مطلوب خواهد بود؛ اما اگر این

شرایط مهیا نباشد، برعکس قلت نسل مطلوب است؛ مثلاً اگر در یک زمانی

تربیت بچه و تغذیه و مراعات بهداشت آن آسان باشد، آن وقت فرزند زیاد نه تنها

ایرادی ندارد، بلکه مورد پسند هم می‌باشد؛ اما اگر تربیت و تغذیه و رعایت

بهداشت مشکل و دشوار باشند، در این صورت باید به تعداد کم آن بسنده شود.

بنابراین لازمه جمع بین روایت این است که شرایط زمان و مکان در نظر

گرفته شود.

پرسش دیگری که ممکن است مطرح شود این است که قرآن کریم از اولاد،

تعبیر به فتنه و دشمن نموده است. چگونه می‌توان افزایش فرزند را کاری

محبوب و پسندیده به شمار آورد؟

دارا بودن فرزند از نعمت‌هایی است که خداوند از لطف خود به بندگانش عطا

کرده است. مثل اینکه در قرآن می‌فرماید: «و یمدکم باموال و بنین»^۱ تا خدا

شما را با اموال و فرزندان فراوان کمک کند». ولی پدر و مادر به واسطه آنها در

معرض امتحان هستند؛ پس آیات قرآن بر دو مطلب دلالت دارد که با هم تنافی ندارند:

(الف) خداوند با عطا کردن اولاد، بر بندگان منت نهاد.

(ب) مردم را از جاذبه کورکننده‌ای که در فرزندان نهفته است و سبب انحراف والدین از راه درست می‌شود، بر حذر داشت.

نقش فرزند در خانواده

وجود فرزند در خانواده، در زمینه‌های مختلف می‌تواند نقش آفرینی کند که در اینجا به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:

۱. تقویت عزت نفس

بر اساس آموزه‌های دینی، احساس عزت نفس در خانواده‌های دارای فرزند بیش از خانواده‌های بدون فرزند است. رسول خدا ﷺ می‌فرماید: «مَا مِنْ قَوْمٍ وَلِدَ فِيهِمْ مَوْلُودٌ ذَكَرَ إِلَّا حَدَثَ فِيهِمْ عِزٌّ لَمْ يَكُنْ^۱؛ در هیچ خانواده‌ای پسری زاده نشده، مگر آنکه عزتی یافتند که پیش از آن نداشتند». این تعبیر به صراحت نقش فرزند در ایجاد و تقویت عزت نفس والدین را نشان می‌دهد.

۲. احساس مفید بودن

فرزندداشتن با احساس شایستگی و مثمر بودن در ارتباط است. به همین دلیل است که در روایات، داشتن فرزند به ثمره وجود والدین تعبیر شده است. امام سجاد علیه السلام می‌فرماید: «أَمَّا حَقُّ وَكَدِّكَ فَأَنْ تَعْلَمَ أَنَّهُ مِنْكَ وَ مَضَافٌ إِلَيْكَ»^۲ باید بدانی که او از تو و ثمره وجود توست.

پیامبر صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «إِنَّ الْوَلَدَ الصَّالِحَ رِيحَانَةٌ مِنْ رِيَّاحِينَ الْجَنَّةِ»^۳ فرزند

۱. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱۰۱، ص ۱۳۰.

۲. من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۶۲۲.

۳. کلینی، کافی، ج ۶، ص ۴.

صالح گلی از گل‌های بهشت است». در این تعبیر نمادین، خانواده به گلستان و فرزندان به گل‌های زیبای آن تشبیه شده‌اند. بدیهی است که داشتن ثمرات نیکو عامل دلگرمی والدین و تداوم حیات مشترک آنها بوده و احساس مثمر بودن و اعتماد به نفس را در آنها به وجود می‌آورد.

۳. نشاط و سلامت روانی والدین

پژوهش‌ها نشان داده است که یکی از بزرگ‌ترین عوامل شادی‌آفرین برای والدین، اولین ملاقات آنها با فرزندان سالم خویش پس از تولد بوده است. هم‌زمان با تولد فرزند، زن و شوهری که صاحب فرزند شده‌اند، پدر و مادر خطاب می‌شود بنابراین آنها زندگی خود را معنادارتر از گذشته می‌یابند. بعدها نیز شنیدن الفاظ «مامان» و «بابا» از زبان کودک برای آنها لذت‌بخش است. همان‌گونه که تولد فرزندان می‌تواند سبب نشاط و سلامت روانی والدین شود، نگاه به چهره فرزند نیز می‌تواند نشاط وصف ناشدنی برای والدین به ارمغان آورد و سبب سلامت روانی آنان شود. از دیدگاه امام علی علیه السلام فرزند صالح مایه انس و آرامش والدین است؛ بنابراین می‌فرماید: «الانس فی ثلاثه، الزوجه المواقفه و الولد الصالح و الاخ الموافق؛^۱ انس و آرامش در سه چیز است: همسری که با شوهرش توافق داشته باشد، فرزندی که صالح باشد و برادری که موافق و هم‌رأی انسان باشد».

۴. توسعه اقتصادی و برکت در خانواده

بعضی از افراد، تشویق به افزایش جمعیت را فراخوان زایش فقر دانسته‌اند. نگرانی از فقر همواره در بین خانواده‌ها وجود داشته است. بکربن صالح می‌گوید: در نامه‌ای به ابوالحسن علیه السلام نوشتم: پنج‌سال است که از بچه‌دار شدن خودداری می‌کنم و زن من بچه‌دار شدن را ناپسند می‌شمارد و می‌گوید: به دلیل کم‌توشگی، تربیت او دشوار است، نظر شما چیست؟ حضرت علیه السلام برای من نوشت:

۱. غررالحکم، ج ۲، ص ۱۴۱.

«اطُّبِ الْوَالِدَ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَرْزُقُهُمْ»^۱ فرزنددار شوید که خداوند روزی آنها را می‌دهد».

اسلام تشکیل خانواده و فرزندآوری را نه تنها باعث مشکلات معیشتی در خانواده نمی‌داند؛ بلکه توسعه معیشتی را پس از ازدواج و صاحب فرزندشدن به واسطه تلاش و برکت همراه آن، تضمین کرده است. یکی از آموزه‌هایی که در روایات بر آن تأکید شده این است که فرزند سبب برکت در خانواده است. برکت عبارت است از فراوانی، رونق، فزونی، سعادت و نیک‌بختی.

۵. دستگیری از والدین به هنگام پیری

از دیگر مزایای داشتن فرزند، تحقق بخشیدن به امیدهای والدین در دوران سالمندی و پیری آنها است؛ زیرا داشتن فرزند می‌تواند «امید به زندگانی» را در والدینی که دارای فرزند هستند، افزایش دهد. زکریا علیه السلام به هنگام پیری از خداوند درخواست فرزند کرد: «رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ»^۲ بارالها، به من ذریه و فرزندان پاکیزه از نزد خود ببخش، به درستی که تو شنونده دعایی».

ابراهیم علیه السلام از نداشتن فرزند اندوهگین بود؛ از خدا فرزند خواست: «رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ. فَبَشَّرْنَا بِغُلَامٍ حَلِيمٍ»^۳ پروردگارا! به من از صالحان [فرزندان صالح] ببخش، پس ما او را به نوجوانی بردبار و صبور بشارت دادیم».

ابراهیم شکر این نعمت را به جا می‌آورد و می‌فرماید: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ»^۴ حمد خدای را که در

۱. کلینی، کافی، ج ۶، ص ۳.

۲. آل عمران: ۳۸.

۳. صافات: ۱۰۰-۱۰۱.

۴. ابراهیم: ۳۹.

پیری، اسماعیل و اسحاق را به من بخشید، همانا پروردگار من شنونده و اجابت‌کننده دعاست. امام حسن عسگری علیه السلام فرموده است: فَنَعْمَ الْعُضْدُ الْوَلَدُ: من کان ذا عضد یدرک ظلامته ان الذلیل الذی لیست له عضد؛^۱ چه خوب پشتیبانی است فرزند. کسی که دارای پشتیبان باشد، آنچه با ستم از او باز گرفته‌اند، باز می‌ستاند و خوار کسی است که پشتیبان نداشته باشد.

امام سجاد علیه السلام فرمود: «من سعادة الرجل ان یكون له ولد یتعین بهم؛^۲ از [نشانه‌های] سعادت مرد، داشتن فرزندی است که کمک کار او باشد».

۶. دریافت حمایت معنوی پس از مرگ

وجود فرزندان نه تنها شالوده زندگی دنیوی را استحکام می‌بخشد؛ بلکه عامل مؤثری در رشد و تعالی معنوی والدین بعد از مرگ نیز خواهد بود. اسحاق ابن عمار از امام صادق علیه السلام نقل می‌کند که شخصی گفت: در داشتن فرزند بی‌رغبت بودم تا توفیق وقوف در عرفات نصیبم شد. در کنارم جوانی را دیدم که دعا می‌کرد و اشک می‌ریخت و می‌گفت: «والدی، والدی فرغبنی فی الولد حین سمعت ذلک؛^۳ خداوندا پدر و مادرم، پدر و مادرم، با شنیدن دعای او نسبت به پدر و مادرش، شوق پیدا کردن فرزند در من پدید آمد».

رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «خَمْسَةٌ فِی قُبُورِهِمْ وَ ثَوَابُهُمْ یَجْرَى اِلَیْ دِیَوَانِهِمْ: مَنْ غَرَسَ نَخْلًا، وَ مَنْ حَفَرَ بَثْرًا، وَ مَنْ بَنَى لِلَّهِ مَسْجِدًا، وَ مَنْ كَتَبَ مُصْحَفًا، وَ مَنْ خَلَّفَ اِیْنًا صَالِحًا؛^۴ پنج نفر از دنیا رفته‌اند؛ ولی پرونده آنان بسته نشده و دائم به آنان ثواب می‌رسد: کسی که درختی کاشته، چاه آبی برای

۱. مجلسی، بحارالانوار، ج ۵۱، ص ۱۶۲.

۲. کلینی، کافی، ج ۶، ص ۱.

۳. همان، ص ۳.

۴. مجلسی، بحارالانوار، ج ۱۰۱، ص ۹۷.

بهره‌برداری مردم حفر کرده، مسجدی ساخته، قرآنی نوشته، فرزند شایسته‌ای از او به جا مانده».